

ברכת אבלים

מים ראשונים: ברכת אבלים, נכון אולי לומר בלשון רבים ברכות אבלים, המכונה גם ברכת רחבה (הסבר להלן), נעלמה ברבות העתים מסדר חיינו מסיבות שלא הספקנו לעמוד על טיבן. האשכנזים המירו ברכה זו בנוסח: "המקום ינחם אתכם עם שאר אבלי ציון וירושלים וכו'" – נוסח שלא מצאנו אימתי וע"י מי התחדש, והספרדים נצמדו לנוסח המופיע במקורות חז"ל "מן השמים תנוחמו".

מסכת מגילה פרק ד משנה ג

אין פורסין את שמע ואין עוברין לפני התיבה ואין נושאין את כפיהם ואין קורין בתורה ואין מפטירין בנביא ואין עושין מעמד ומושב ואין אומרים ברכת אבלים ותנחומי אבלים וברכת חתנים ואין מזמנין בשם פחות מעשרה וכו'.¹

גמרא מגילה דף כג עמוד ב²

מאי ברכת אבלים? - ברכת רחבה.³ דאמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: ברכת אבלים בעשרה, ואין אבלים מן המנין. ברכת חתנים בעשרה - וחתנים מן המנין.⁴

תוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ג הלכות כג-כד

מקום שנהגו לומר ברכת אבלים: שלוש - אומר שלוש. שתיים - אומר שתיים. אחת - אומר אחת. מקום שנהגו לומר ברכת אבלים שלוש, כולל את הראשונה בתחיית המתים וחותרם בה מחיה המתים. שניה, בתנחומי אבלים וחותרם בה מנחם עמו בעירו. שלישית, בגמילות חסדים ואינו חותרם. המפטיר בבית העולמים אינו חותרם.⁵

מסכת כתובות דף ח עמוד ב

... ואלא הא דאמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: מברכין ברכת חתנים בעשרה כל שבעה וחתנים מן המנין, וברכת אבלים בעשרה כל שבעה ואין אבלים מן המנין, ברכת רחבה כל שבעה מי איכא? משכחת לה בפנים חדשות.⁶

¹ זו 'משנת יסוד' לנושא חשיבות מנין של עשרה. וכדברי הגמרא שם: "מנא הני מילי? אמר רבי חייה בר אבא אמר רבי יוחנן: דאמר קרא ונקדשתי בתוך בני ישראל - כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה". ראה המשך הגמרא שם שעשרה בא מהגדרה של "עדה", וְעֵדָה, שהיא עשרה מעשרת המרגלים דווקא: "עד מתי לעדה הרעה הזאת". (וגם מאחי יוסף שמכרוהו, ראה דברינו [הקולר תלוי בצוואר כולם](#) בפרשת מקץ). הרי לנו "מעז יצא מתוק" ומהחוחים - שושנים. מהתוועודיות (עדות) לרעה, למדים התוועודיות לקדושה. ואנו נתפסנו לצימוד של ברכת אבלים וברכת חתנים, שני אירועים שונים בחיי אנוש וחברה, שיש משותף בהלכותיהם ומנהגיהם - צימוד שנראה עוד להלן.

² גמרא זו היא על המשנה הנ"ל. ראה שניהם כתובים ברצף בגמרא שם.

³ היינו במקום רחב שמאפשר כינוס אנשים בדומה לביטוי "רחובה של עיר". ראה סיכום הדעות השונות מהו "רחבה" לעניין ברכת אבלים בתחילת הערך "ברכת אבלים" באנציקלופדיה התלמודית (נמצאת בפרויקט השו"ת): "שני סדרי ברכות נתקנו לאבלים: א) ברכת רחבה; ב) בברכת המזון. ברכת אבלים סתם היא ברכת רחבה, שאומרים אותה ברחובה של עיר, ויש מהראשונים שכתב שהיה להם בית מיוחד ברחובה של עיר לשם כך. ויש מפרשים שרחבה היא שדה שמפטירים בה המתים, שהיתה סמוכה לבית הקברות, ושם היו מברכים ברכה זו במקום ידוע שהיה להם באותה הרחבה. בירושלמי אמרו שברכת אבלים אומרים בבית הכנסת. ויש גורסים: בבית האבל. וכתבו ראשונים שמקומות מקומות הם. שבמקום שיש להם רחובה של עיר, אומרים שם. ובכפרים שאין שם רחוב, נכנסים לבית הכנסת ומברכים שם. ובמקומות שאין האבלים נכנסים לבית הכנסת, מברכים אותה בבית האבל".

⁴ הגמרא מחזקת את הקשר והדמיון בין ברכת אבלים וחתנים, שניהם הם אירועי היחיד בו הציבור משתתף וצריך מנין, בניגוד לכל השאר: תפילה, פריסה על שמע, קריאה בתורה וכו', שהם לכתחילה אירוע של הציבור. אך יש הבדל, בברכת חתנים, בעלי השמחה, כולל החתן עצמו, הם חלק ממנין העשרה. אבל באבל, צריכים עשרה מחוץ לאבלים. ולהלן נראה שאפילו יותר. ונשאיר לשואבי המים להציע את הסבריהם על הבדל זה.

⁵ והועתקה תוספתא זו למסכת שמחות ברייתות מאבל רבתי פרק ה הלכה טז: "מקום שנהגו לומר ברכת אבלים שלש אומרים שלש, שתיים אומרים שתיים, אחת אומרים אחת. מקום שנהגו לומר ברכת אבלים שלש, כולל את הראשונה בתחיית המתים, וחותרם בה מחייה המתים, שנייה בתנחומי אבלים וחותרם בה מנחם עמו ועירו, שלישית בגמילות חסדים ואינו חותרם, המפטיר בבית עולמים אינו צריך חותרם". ממקורות אלה אנו שומעים קצת יותר על תוכן של ברכות האבלים ומספרן, אבל עדיין רב הנסתר על הגלוי.

⁶ הגמרא במסכת כתובות ממיכה את הגמרא במסכת מגילה שראינו לעיל, כולל הידוק הקשר בין ברכת חתנים לברכת אבלים, ששניהם אירוע פרטי שצריך מנין. התוספתא כאן היא החלת ברכת האבלים, היא ברכת רחבה, כל שבעה - שבעת ימי אבל כנגד שבעת ימי המשתה. וגם הצורך בפנים חדשות, בדומה לברכת חתנים. אם באים מנחמים חדשים, יש לקיים את ברכת הרחבה כל שבעת ימי האבל.

כי הא דרב חייא בר אבא מקרי בניה דריש לקיש הוה, ואמרי לה: מתני בריה דריש לקיש הוה, שכיב ליה ינוקא; יומא קמא לא אזל לגביה, למחר דבריה ליהודה בר נחמני מתורגמניה, אמר ליה: קום אימא מלתא כל קביל ינוקא...⁷

ברכה ראשונה - בשבחו של הקב"ה

האל הגדול ברוב גדלו, אדיר וחזק ברוב נוראות, מחיה מתים במאמרו, עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר, ברוך אתה ה' מחיה המתים.

ברכה שניה - ניחום האבלים

אחינו המיוגעים המדוכאים באבל הזה, תנו לבבכם לחקור את זאת. זאת היא עומדת לעד, נתיב הוא מששת ימי בראשית. רבים שתו רבים ישתו, כמשתה ראשונים כך משתה אחרונים. אחינו, בעל הנחמות ינחם אתכם. ברוך מנחם אבליים.⁸

ברכה שלישית – למנחמי האבלים⁹

אחינו גומלי חסדים בני גומלי חסדים, המחזיקים בבריתו של אברהם אבינו. אחינו, בעל הגמול ישלם לכם גמולכם ברוך אתה משלם הגמול.

ברכה רביעית - בקשת רחמים על כלל ישראל

ריבון העולמים, פדה והצל מלט והושע את עמך ישראל מן הדבר, ומן החרב, ומן הביזה, ומן השדפון, ומן הירקון, ומכל מיני פורעניות המתרגשות ובאות לעולם. טרם נקרא ואתה תענה.¹⁰ ברוך אתה עוצר המגפה.

בית הבחירה (מאירי) מסכת כתובות דף ח עמוד ב

ברכה זו עיקרה לנחם את האבלים. ומכל מקום, כל אחד ואחד היה מוסיף בה כרצונו, אם דרך דרשה להאריך על רעת אנשי הדור ושהוא חשוב ליענש עליהם, או בדברים מעוררים את הלב. אם בברכה, אם להאריך בשבחו של הקדוש ברוך הוא, אם לדבר כנגד האבלים, אם כנגד המנחמים. ולא עוד אלא שאם רצה לחתום בכל אחת מאלו עושה.

מסכת ברכות דף מו עמוד ב – ברכת המזון

מה הם אומרים בבית האבל? ברוך הטוב והמטיב; רבי עקיבא אומר: ברוך דיין האמת. הטוב והמטיב אין, דיין אמת לא? - אלא אימא: אף הטוב והמטיב. מר זוטרא איקלע לבי רב אשי איתרע ביה מלתא, פתח וברך: הטוב והמטיב, אל אמת דיין אמת, שופט בצדק לוקח במשפט, ושליט בעולמו לעשות בו כרצונו כי כל דרכיו משפט, שהכל שלו ואנחנו עמו ועבדיו, ובכל אנחנו חייבים להודות לו ולברכו, גודר פרצות בישראל הוא יגדור את הפרצה הזאת בישראל לחיים.¹¹

מסכת כתובות דף ח עמוד ב

⁷ הגמרא בכתובות מדגימה מהו "פנים חדשות" בסיפור על רב חייא בר אבא, המלמד של בניו של ריש לקיש, שנפטר בנו הצעיר. ריש לקיש בא לנחמו, ביום השני לפטירת בנו, יחד עם מתורגמנו והוא מדרבן את המתורגמן לומר דברי ניחומים לרב חייא בר אבא. המתורגמן פותח ב'דברי ניחומים' בוטים שרק גרמו צער לאבלים וריש לקיש מעיר לו. בהמשך, מביאה הגמרא את הנוסח הבא, שאמר מתורגמנו של ריש לקיש בהדרכתו. זה המקור שמצאנו לנוסח ברכת האבלים, ברכת רחבה, ארבע הברכות שלהלן.

⁸ שים לב להבדלים מול נוסח התוספתא לעיל, בפרט בחתימת הברכה השנייה: ברוך מנחם עמו בעירו במקום ברוך מנחם אבליים; וכן בחתימת הברכה השלישית והרביעית. ויש שמקפידים לא לומר: רבים ישתו (לשון עתיד), אלא רק רבים שתו וכן: משתה ראשונים אבל לא משתה אחרונים, שלא יפתח אדם פיו לשטן. ראה בגמרא כתובות שם.

⁹ לא האבל עונה למנחמיו, אלא המנחם, היודע את ברכת האבלים, זה שאמר את הברכות עד כאן, ממשיך ומברך את המנחמים האחרים שנמצאים שם. אבל להלן נראה שהאבל, המנוחם, עונה למנחמיו.

¹⁰ על בסיס הפסוק בישעיהו סה כד: "וְהָיָה טָרֶם יִקְרָאוּ וְאָנִי אֶעֱנֶה עוֹד הֵם מְדַבְּרִים וְאָנִי אֶשְׁמָע".

¹¹ כפי שכבר ציינו לעיל, ברכת אבליים נחלקה לשניים: ברכת רחבה ותוספת לברכת המזון, בברכת הטוב והמטיב שנתקנה על הרוגי ביתר ביום שנתנו לקבורה. ראה דברינו [ברכת המזון](#) בפרשת מסעי. גם ברכה זו צריכה עשרה למניין. מעיון בראשונים ובאחרונים ובספרי ההלכה והמנהגים, נראה שברכה זו, הנקראית גם ברכת מר זוטרא, השתמרה יותר מברכת הרחבה, אבל גם אותה לא ראינו נוהגת להלכה.

אמר עולא, ואמרי לה במתניתא תנא: עשרה כוסות תקנו חכמים בבית האבל, שלשה קודם אכילה - כדי לפתוח את בני מעיו, שלשה בתוך אכילה - כדי לשרות אכילה שבמעיו, וארבעה לאחר אכילה - אחד כנגד הזן, ואחד כנגד ברכת הארץ, ואחד כנגד בונה ירושלים, ואחד כנגד הטוב והמטיב; הוסיפו עליהם ארבעה - אחד כנגד חזני העיר, ואחד כנגד פרנסי העיר, ואחד כנגד בית המקדש, ואחד כנגד רבן גמליאל, התחילו היו שותין ומשתכרין, החזירו הדבר ליושנה.¹²

ויקרא רבה כג ד, פרשת אחרי מות

רב חנן מציפורי פתר המקרא¹³ בגמילות חסדים. לעשרה, שנכנסו לבית הכנסת להתפלל ולא היו יודעים לפרוס על שמע ולעבור לפני התיבה, והיה בהם אחד שהיה יודע לפרוס על שמע ולעבור לפני התיבה, דומה ביניהם "כשושנה בין החוחים". לעשרה, שנכנסו להכניס את הכלה, ולא היו יודעים לברך ברכת חתנים, והיה בהם אחד שהיה יודע לברך ברכת חתנים, דומה ביניהם "כשושנה בין החוחים". לעשרה שנכנסו לבית האבל ולא היו יודעים לברך ברכת אבלים. והיה בהם אחד שהיה יודע לברך ברכת אבלים, דומה ביניהם "כשושנה בין החוחים".

רבי אלעזר חסמא הלך למקום אחד. אמרו לו: יודע רבי לפרוס על שמע? אמר להם: לאו. - יודע רבי לקרב?¹⁴ אמר להם: לאו. אמרו לו: על חניס קוראים לך רבי. נתכרכמו פניו, והלך לו אצל רבי עקיבא רבו ופניו חולניות. אמר לו: למה פניך חולניות? סיפר לו המעשה. אמר לו: רוצה רבי ללמוד? אמר לו: הן. משלמד הלך לשם. אמרו לו: יודע רבי לפרוס על שמע? אמר להם: הן. יודע רבי לקרב? אמר להם: הן. אמרו: הרי נתחסם אלעזר, והיו קוראים לו רבי אלעזר חסמא.¹⁵ ר' יונה היה מלמד לתלמידיו אפילו ברכת חתנים ואפילו ברכת אבלים. לומר: היו גברים בכל דבר.¹⁶

מועד קטן דף כא עמוד ב

מעשה ומתו בניו של רבי עקיבא, נכנסו כל ישראל והספידום הספד גדול. בשעת פטירתן עמד רבי עקיבא על ספסל גדול ואמר: אחינו בית ישראל שמעו! אפילו שני בנים חתנים - מנוחם הוא בשביל כבוד שעשיתם. ואם בשביל עקיבא באתם - הרי כמה עקיבא בשוק.¹⁷ אלא כך אמרתם: תורת אלהיו בלבו, וכל שכן ששכרם כפול. לכו לבתיכם לשלום.¹⁸

בראשית רבה ח יג, פרשת בראשית

¹² חזרו לגמרא כתובות למנהג עשרה כוסות היין שהתקינו בבית האבל. ראה גם מסכת שמחות פרק יד הלכה יד: עשרה כוסות שותין בבית האבל, שנים לפני המזון, וחמשה בתוך המזון, ושלושה לאחר המזון, אחד לברכת אבלים, ואחד לתנוחמי אבלים, ואחד לגמילות חסדים. חזרו והוסיפו עוד שלשה, אחד לראש הכנסת, ואחד לחזן הכנסת, ואחד לרבן גמליאל. וכשראו חכמים ובית דין משתכרין ויוצאין, גזרו עליהם והחזירו למקומן".

¹³ הפסוק: "כשושנה בין החוחים" (שיר השירים ב ב) שהמדרש דורש שם לפסוק בתורה, ויקרא יח ג: "כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו ובחקתיכם לא תלכו", שעם ישראל מצווה להיות כשושנה בין החוחים. משם מתגלגל המדרש לדרשות נוספות על פסוק זה. ראה המקבילה בשיר השירים רבה פרשה ב. ראה דברינו [כמעשה ארץ מצרים וכמעשה ארץ כנען](#) בפרשת אחרי מות.

¹⁴ היינו לעבור לפני התיבה.

¹⁵ בדו-משמעות בעברית ובארמית. נתחסם במוכן שנחסם ולא ידע את הברכות והתפילה, ונתחסם שהתחזק ונעשה חסון.

¹⁶ ראה מקבילה לדרשה / סיפור זה בשיר השירים רבה (וילנא) פרשה ב סימן ד על הפסוק: "כשושנה בין החוחים". נוסח התפילה, ברכות קריאת שמע ("הפורס על שמע") וברכות שונות, הלך והתגבש באותה תקופה וגם תלמידי חכמים לא תמיד ידעו אותם. ראה גם הסיפור על רבי לוי בר סיסי שמונה ע"י רבי לכהן בעיר סימוניא ונעלמו ממנו הלכות (בראשית רבה פא ב). ואפשר ש' יונה לא רק מלמד את תלמידיו את הנוסח הקבוע, אלא גם כיצד להיות יצירתיים ולברך באופן ספונטאני ומהלך, כפי שראינו במאירי לעיל שניתן להוסיף ולשנות ואפילו בחתימת הברכות.

¹⁷ השווה עם דברי רב נחמן בגמרא קידושין לג ע"א: "אמר: אי לאו תורה, כמה נחמן בר אבא איכא בשוקא!". ורב יוסף בשמחת יום העצרת - מתן תורה, פסחים סח ע"ב: "אמר: אי לא האי יומא דקא גרים, כמה יוסף איכא בשוקא?".

¹⁸ ראה מקבילה במסכת שמחות פרק ח הלכה יג: "נתקבצו קהל גדול לכבוד בנו של רבי עקיבא (שנפטר). אמר להם: הוציאו לי ספסל מן הקברות. הוציאו לו ספסל מן הקברות, וישב עליו ודרש ואמר: אחינו ישראל שמעו, לא שאני חכם, יש כאן חכמים ממני. ולא שאני עשיר, יש כאן עשירים ממני. אנשי דרום מכירין את רבי עקיבא, אנשי גליל מאין מכירין? האנשים מכירין את רבי עקיבא, הנשים והטף מאין? אלא יודע אני ששכרם מרובה, שלא נצטערתם ובאתם אלא לכבוד תורה ולשם מצוה - מנוחם אני". כאן מדובר בהספדים ולא נזכרת ברכת אבלים. למגוון רחב של הספדים ברוח אותה תקופה, ראה גמרא מועד קטן כה ע"ב: "תמרים הניעו ראש על צדיק כתמר, נשים לילות כימים על משים לילות כימים", "אם בארזים נפלה שלהבת - מה יעשו איזובי קיר, ליתן בחכה הועלה - מה יעשו דגי רקק, בנחל שוטף נפלה חכה - מה יעשו מי גבים", "בכו לאבלים ולא לאבידה, שהיא למנוחה ואנו לאנחה" ועוד ועוד שם. ולא הבאנו סיפור זה על פטירת בנו של ר' עקיבא, אלא להראות המנהג שהאבל עונה למנחמו.

א"ר אבהו: נטל הקב"ה כוס של ברכה וברכס.¹⁹ אמר ר' יהודה ברבי סימון: מיכאל וגבריאל הם היו שושבינים של אדם הראשון. אמר רבי שמלאי: מצינו שהקב"ה מברך חתנים ומקשט כלות²⁰ ומבקר חולים וקובר מתים. מברך חתנים מניין? "ויברך אותם אלהים" (בראשית א כח). ומקשט כלות מניין? "ויבן ה' אלהים את הצלע" (שם ב כב).²¹ מבקר חולים מניין? שנאמר: "וירא אליו ה' באלוני ממרא" (שם יח א). קובר מתים מניין? "ויקבר אותו בגיא" (דברים לד ו). א"ר שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: אף מראה פנים לאבל, זהו שכתוב: "וירא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו" (בראשית לה ט).²² מה ברכה ברכו? רבי יונתן אומר: ברכת אבלים.²³

מחלקי המים

מים אחרונים: לאורך הדורות הלכה ונעלמה ברכת אבלים, הן ברכת הרחבה והן התוספת בברכת המזון ונותרה כסוכה בכרם הברכה האשכנזית: "המקום ינחם אתכם עם שאר אבלי ציון וירושלים וכו'" (שנהגה גם בתוניסיה, ראה עלי תמר ירושלמי יומא ג א) והברכה הספרדית של חז"ל: "מן השמים תנוחמו". ראשונים ואחרונים עדיין מצטטים את המונח "ברכת אבלים", אבל הנוסח של הגמרא כתובות (ברכת רחבה) הולך ונעלם. נוסח הגמרא ברכות (מר זוטרא בברכת המזון) עדיין מוזכר, אבל לא ראינו שנוהג למעשה. לא ברור מתי ומדוע נעלמו ברכות אלה וכל היודע דבר בנושא זה אנא יחכימו. לסקירה מפורטת, ראה כאמור הערך ברכת אבלים באנציקלופדיה התלמודית.

¹⁹ את אדם וחווה. חתונה בלי אף קרובי משפחה ...

²⁰ ראה הנוסח בבראשית רבה אלבק: "מקשט כלות", אולי מלשון תכשיט.

²¹ ראה גמרא ברכות סא ע"א: "דרש רבי שמעון בן מנסיא: מאי דכתיב ויבן ה' את הצלע - מלמד שקלעה הקב"ה לחווה והביאה לאדם הראשון, שכן בכרכי הים קורין לקליעתא בנייתא". ראה גם אבות דרבי נתן נוסח א פרק ד: "מעשה ברבי יהודה בר אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו ועברה כלה לפניו. אמר להם: מהו זה? אמרו לו: כלה שעברה. אמר להם: בני, עמדו והתעסקו בכלה, שכן מצינו בהקב"ה שנתעסק בכלה, שנאמר: ויבן ה' אלהים את הצלע. הוא נתעסק בכלה, אנו על אחת כמה וכמה. והיכן מצינו שהקב"ה נתעסק בכלה? שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע, שכן קורין בכרכי הים לקלעיתא בנאיתא. מכאן שתקנה הקב"ה לחווה וקשטה ככלה והביאה אצל אדם, שנאמר: ויביאה אל האדם (שם ב' כ"ב)". אבל אנחנו בברכת אבלים, לא חתנים.

²² לאחר מות מינקת רבקה שעפ"י המדרשים היא רבקה, ראה דברינו [מות יצחק ורבקה](#) בפרשת וישלח. בכך לא תם אבלו שח יעקב שמתחדש מיד אחר כך, במותה של רחל ויש מדרשים (מהגניזה) שגם שם בא הקב"ה ונחמו.

²³ מירב המצוות הכלולות בגמילות חסדים: ביקור חולים, הכנסת כלה, לוויה וקבורה, ניחום אבלים ועוד, מאלה שאין להם שיעור ואדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא (מסכת פאה פרק א משנה א), אינם מצוות המפורשות בתורה ונלמדות ממעשה האבות והתגלות הקב"ה בספר בראשית דווקא.